

ספר הכוזרי

ר' יהודה הלוי

תרגום יהודה אבן תיבון

מאמר ראשון

א אמר יהודה בן שאול ז"ל, אמר המחבר: שאול שאולו אותי על מה שיש אתי מן הסענות והתשובות על החולקים עלינו מן הפילוסופים ואנשי התורות, ועל המינים החולקים על המון ישראל, וזכרתי מה ששמעתי קבר מטענות החבר אשר היה אצל מלך כוזר הנקנס בדת היהודים היום כארבע מאות שנה כאשר נזכר ונודע בספרי דברי הימים, כי נשנה עליו חלום פעמים רבות כאלו מלאך מדבר עמו ואומר לו: "פונתך רצויה אצל הבורא אבל מעשך איננו רצוי".

והוא היה משתדל מאד בתורת הפוזר עד שהיה משמש בעבודת הדין והקרבנות בעצמו בלב שלם, וכל אשר היה משתדל בפעשים ההם, היה המלאך בא אליו בלילה ואומר לו: "פונתך רצויה ומעשך איננו רצוי", וגרם לו זה לחקור על האמונות והדתות והתורה בסוף הוא ועם רב מהפוזרים, והיו מטענות החבר מה שנתישבה נפשי עליהם והספיקו לדעתי. וראיתי לכתב הדברים ההם כאשר נפלו והמשפילים בינו. – אמרו כי כאשר ראה מלך כוזר בחלומו כי כונתו רצויה אצל הבורא אבל מעשהו אינו נרצה וצוהו בחלום לבקש המעשה הנרצה אצל הבורא, שאם פילוסוף אחד על אמונתו. ואמר לו הפילוסוף: אין אצל הבורא לא רצון ולא שגאה כי הוא נעלה מכל החפצים ומכל הפגנות, כי הפגנה מורה על חסרון המכון וכי השלמת פגנתו שלמות לו ובעוד שלא תשלם הוא חסר, וכן הוא נעלה אצל הפילוסופים מדיעת חלקי הדברים מפני שהם משתנים עם העתים ואין בידיעת הבורא שנוי. והוא אינו יודע אותך כל שכן שידע פונתך ומעשך וכל שכן שישמע תפלתך ויראה תנועותיך, ואם לאמרו הפילוסופים שהוא ברצף הם אומרים זה על דרך העברה, מפני שהוא עלת העלות בבריאת כל נברא, לא מפני שהוא בכונה מאתו. ולא ברצף מעולם אדם, כי העולם קדמון ולא סר האדם נולד מאדם שקדמו, מתרבות בו צורות ומזגים ומדות מאביו ומאמו וקרובו ואיכות מן האוירים והאמצות והמזונות והמימות עם כחות הגלגלים והמזלות והחילים בערכים ההזים מהם, והכל שב אל הסבה הראשונה לא בעבור פגנה ממנה, אצל – הוא אצילות, נאצלת ממנה סבה שנית ואחר כך שלישי ורביעי, והתדבקו הסבות והמסובבות והשתלשלו כאשר אתה רואה אותם. והדבקות קדמון כאשר הסבה הראשונה קדמונית, אין לה תחלה. ולכל איש מאישי העולם סבות שבהם נגמר, ויש איש ששגלמו סבותיו וברא שלם, ואיש שחסרו סבותיו וברא חסר. כפוי אשר לא הוכן ליותר מקבול צורת האדם והדבור בתכלית החסרון, והפילוסוף אשר לו נתקנו תכונות יקבל בהם הפעלות המדעות והמעשיות והמעשיות ולא חסר מאומה מן השלמות, אצל השלמות הזה בכח צריך בהוצאתו לידי מעשה אל למוד ומוסר עד שתראה ההכנה על הענין אשר הוכנה לו מן שלמות וחסרון ואמצעיים אין להם תכלית. והשלם דבק בו מן המין האלהי אור שהוא נקרא השכל הפועל, דבק בו שכלו הנפעל דבקות-התאחדות עד שיראה האיש ההוא כאילו הוא השכל ההוא הפועל אין ביניהם שינוי. וישו בו כליו, רצוני לומר אברי האיש ההוא, לא ישתמשו אלא במעשים היותר שלמים ובעתים היותר נכונים וטוב שבענינים, וכאלו כל כליו הם כלים לשכל הפועל לא לשכל ההיולי הנפעל שהיה בתחלה משתמש בהם, והיה מטיב פעם וחוטא פעמים וזה מטיב תמיד. והמדרגה הזאת היא תכלית ההגעה המקנה לאדם השלם. אחר אשר תשוב נפשו מטהרה מן הספקות, מבינה החכמות על אמתתם, ותשוב כאלו היא מלאך ותשוב גם במדרגה המלאכותית התחתונה הנפרדת מן הגופות. והיא מדרגת השכל הפועל, והוא מלאך מדרגתו למטה מן המלאך הממנה בגלגל הירח. והם שכלים מפשטים מחמרים קדומים עם

הסבה הראשונה. ואינם יראים הפליון לעולם. ותשוב נפש האדם השלם והשכל הוא הפועל דבר אחד, ולא יחוש לכליון גופו ואבריו, מפני ששב הוא ואותו, דבר אחד ונחה נפשו בחיים, מפני ששב בכת הרמס ואסקלביוס וסקרט ואפלטון ואריסטו, כי הוא והם וכל מי שעלה אל מדרגתם והשכל הפועל, דבר אחד. וזהו אשר יכנה ב"רצון אלהים" על דרך העברה או על דרך הקרוב. רדפהו ויבקש ידיעת אמתת הדברים עד שישב שכלו פועל לא נפעל, והדבק בדרכי הצדיקים במדות ובמעשים, כי הם עזר בציור האמת ודבקות הלמידה וההדמות לשכל הוא הפועל. ותקף לזה תעלה בידך מדת ההסתפקות והשפלות והכניעה וכל מדה מעלה, עם ההגדלה לסבה הראשונה, לא כדי שיחנך רצונו ולא להסיר מעליו קצפו, אבל בעבור ההדמות אל השכל הפועל בבחינת האמת וספור כל דבר במה שהוא ראוי לו והאמתו פאשר הוא, ואלה הם ממדות השכל. וכאשר תהיה על התכונה הזאת מן האמונה אל תחוש על איזה תורה תהיה ובאיזה דת ובאיזה מעשה ובאיזה דבור ובאיזה לשון אתה מרומם, או בדה לעצמך דת לענין הכניעה, ולרומם ולשבת ולהנהיג מדותיך ויגיתך ואנשי מדינתך, אם הם סומכים עליה, או קח לה לדת הנמוסים השכליים אשר חברו הפילוסופים, ושם מגמתך וכוונתך אי נפשך. וכללו של דבר – בקש אי הלב באיזה אופן שיתכן לה אחרי אשר תבין כללי החכמות על אמתתם. ואז תגיע אל בקשתך, רצוני לומר: ההדבק ברוחני, רצוני לומר – השכל הפועל. ואפשר שינבא אותך ויודיעך העתידות בחלומות אמתיים ומראות נאמנות.

ב אמר הפוזרי: רואה אני דבריך מספיקים, אך אינם מפקים לשאלתי, מפני שאני יודע בעצמי כי נפשי זכה ומעשי ישרים לרצון הבורא, ועם כל זה היתה תשובתי כי המעשה הזה איננו נרצה, אף על פי שהכונה רצויה, ואין ספק שיש מעשה שהוא נרצה בעצמותו לא כפי המחשבות. ואם איננו כן, מה לאדום ולישמעאל שחלקו הישוב לחממים זה בזה, וכל אחד מהם זכה נפשו וכוונתו לאלהים ונבדל ונפרש וזם ומתפלל והולך, ומגמתו להרג את חברו, והוא מאמין שהריגתו צדקה גדולה וקורבה אל הבורא יתברך, ונלחמים זה בזה, וכל אחד מאמין כי הליכתו אל גן עדן, והאמן לשניהם זה דבר שלא יתכן אצל השכל.

ג אמר הפילוסוף: "אין בדת הפילוסופים הריגת אחד מאלו מפני שמגמתם השכל".

ד אמר הכוזרי: ואיזה דבר שהוא נוטה מן האמת אצל הפילוסופים גדול מאמונתם שהעולם חדש, ושהוא נברא בששת ימים, ושהסבה הראשונה מדרגת עם אחד מבני אדם, עם הרוממות שמרוממים אותו הפילוסופים מדיעות החלקיות. ועם זה היה ראוי כפי מעשה הפילוסופים וחקמתם ואמתתם והשתדלותם, שתהיה הנבואה ידועה בהם ונמצאת ביניהם, מפני הדבקים ברוחניות, ושיספר עליהם נפלאות ונוראות וכבוד ויגדלה. ואנחנו רואים החלומות הנאמנים למי שלא התעסק בחכמה ולא בזכות נפשו, ונמצא הפך זה במי שטרח בה. וזה מורה כי יש לדבר האלהי ולנפשות סוד אחר זולת מה שזכרת, אתה הפילוסוף:

אחר כך אמר הכוזרי בלב, אשאל אדום וישמעאל, כי אחד משני המעשים הוא הנרצה מאין ספק. אבל היהודים די לי במה שהוא נראה משפלותם ומעוטם, ושהכל מואסים אותם. וקרא לחכם מחכמי אדום ושאל אותו על חכמתו ומעשהו. ואמר לו: "אני מאמין בחדוש הנבראות, ובקדמות הבורא יתברך, ושהוא ברא העולם פלו בששת ימים, ושכל המדברים צאצאי אדם ואחרי כן צאצאי נח, ואליהם הם מתיחסים כלם, ויש לבורא השגחה על הברואים והדבקות במדברים, וקצף ורחמים ודבור והראות והגלות לנביאיו וחסידיו, והוא שוכן בתוך רצונו מהמוני בני אדם. וכללו של דבר בכל מה שבא בתורה ובספרי בני ישראל אשר אין ספק באמתתם, בעבור פרוסומם והתמדתם והגלותם בהמונים גדולים. ובאחריתם ובעקבותם נגשמה האלהות, והיה עבר ברחם בתולה מנשיאות בני ישראל וילדה אותו אנושי-הנראה, אלהי-הנסתר, נביא שלוח בנראה, אלוה שלוח בנסתר, והוא המשיח הנקרא בן-אלהים והוא האב והבן והוא רוח הקדש, ואנחנו מיחדים אמתתו, ואם נראה על לשוננו השלוש. נאמין בו ובשכנו בתוך בני ישראל לכבוד להם, פאשר היה הענין

האלהי נדבק בהם, עד שמרו המונייהם במשיח הזה ותלוהו, ושבו הקצף מתמיד עליהם ועל המונם והרצון – ליחידים ההולכים אחרי המשיח, ואחרי כן לאמות ההולכים אחרי היחידים האלה ואנחנו מהם. ואם לא נהיה מבני ישראל, אנחנו יותר ראויים שנקרא בני ישראל, מפני שאנחנו הולכים אחרי דברי המשיח. וחבריו מבני ישראל שנים עשר, במקום השבטים, ואחרי כן הלכו עם רב מבני ישראל אחר השנים עשר ההם והיו כמחמצת לאמת הנוצרים, והיינו אנו ראויים למעלת בני ישראל והיתה לנו הגבורה והעצמה בארצות. וכל האמות נקראות אל האמונה הזאת, ומצויים להדבק בה ולגדל ולרום למשיח ולגדל את עצו אשר נתלה עליו והדומה לזה. ודיינו וחקינו ממצות שמעון החבר, וחקים מן התורה אשר אנו לומדים אותה ואין ספק באמתתה. ושהיא מאת האלהים, וכבר בא באונגליון בדברי המשיח: "לא באתי לסתור מצוה ממצות בני ישראל ומשה נביאם אבל באתי לחזקם ולאמצם".

ה אמר הכוזרי: אין בראון מקום לסברא, אף הסברא מרחקת רב הדברים האלה. אף באשר תתאמת הראיה והנסיון, עד שיאמין בו כל הלב ולא ימצא דרך אחרת להאמין בזולת מה שנתברר אצלו, יתחכם להקשה וינהלה לאט עד שיקרב הרחוק ההוא, באשר יעשו הטבעיים בכחות המפלאים אשר הם רואים, שאם יספר להם עליהם מבלי ראותם, מכחישים אותם, וכאשר רואים אותם, מתחכמים ושמים להם סבות מן הכוכבים והרוחניות ולא ידחו הראות. אבל אני אינני מוצא דעתי נוחה לקבל הדברים האלה מפני שהם חדשים לי ולא גדלתי עליהם, וחובה עלי לחקור בשלמות.

ואחר כך קרא לחכם מחכמי ישמעאל ושאל אותו על חכמתו ומעשהו. ואמר לו: אנחנו מקומים האחדות והקדמות לאלהים ית', והחדוש לעולם, והיחס אל אדם ונח, ונרחיק הגשמות בכלל, ואם יראה ממנו שום דבר בדברינו, נפרשהו ולאמר כי הוא דרך העברה וקרוב, עם הודאתנו, כי ספר תורתנו דברי אלהים, והוא בעצמו מופת, התחייבנו בקבולו בעבור עצמו, מפני שאין אדם יכול לחבר ספר אחר כמוהו, ולא כפרשה אחת מפרשיותיו, ושנביאנו הוא חותם הנביאים ומבטל כל תורה שקדמה, וקורא כל האמות אל תורת ישמעאל, וגמול השומעו השבת רוחו אל גופו בן עדן, ונעימות, לא יחסר מאכל ומשתה ומשגל וכל אשר תאונה נפשו, וענש הממרה הליכתו אל אש, ולא יתמו יסוריו לעולם.

ו אמר לו הכוזרי: מי שרוצין לישר אותו בדבר האלהים ולברר אצלו כי האלהים מדבר עם בשר ודם והוא מרחיק זה, צריך לברר אצלו דברים מפרסמים שאין מדחה להם, וביותר ראוי שיאמת אצלו כי הבורא דבר עם אדם. ואם ספר תורתכם מופת לכם והוא בלשון ערבי, אין מכיר מופתו והאות שלו, לועז כמוני, וכאשר יקרא באזני, אינני מבדיל בינו ובין זולתו מלשון הערבי.

ז אמר לו החכם: וכבר נראו על ידו מופתים, אף לא הושמו לאות בקבול תורתו.

ח אמר הכוזרי: אין הדעת נוחה להודות שיש לבנורא חברה עם בשר ודם, כי אם במופת שמהפך בו טבע הדברים, כדי שיודע כי זה לא יוכל עליו אלא מי שברא הדברים מאין, ושיהיה הענין ההוא לפני המונים, וראוהו בעיניהם ולא יגיע בספור ובקבלה, ושיחקרו על הדבר ויבחנוהו בחינה אחר בחינה, עד שלא יפל בלב אדם ספק כי יש-בו צד דמיון או צד כשפים, ויותר ראוי שתקבלנה הנפשות הדבר הגדול הזה, שבורא העולם הזה והעולם הבא והשמים והמאורים יתחבר אל החומר הנבזה הזה, רצוני לומר: האדם, ושידבר עמו וימלא משאלותיו ויעשה בקשותיו.

ט אמר החכם: והלא ספר תורתנו מלא מדברי משה ובני ישראל, ואין מדחה במה שעשה בפרעה ושבקע את הים והציל את בחיריו, וטבע את אשר קצף עליהם, והוריד להם המן והשליו ארבעים שנה, ושדבר עם משה בהר סיני והעמיד השמש ליהושע ועזר אותו על הגבורים, ומה שעשה קדם לכן מן המבול ומהפכת סדום ועמורה, הלא זה דבר ידוע ומפורסם ואין בכל זה צד סברא, שהיה בתחבולה, ולא בדמיון.

י אמר הכוֹזֵר: אֲנִי רוֹאֶה שְׂצָרִיךְ אֲנִי לְשֹׂאֵל לַיהוּדִים, מִפְּנֵי שֶׁהֵם שְׂאֵרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, מִפְּנֵי שֶׁאֲנִי רוֹאֶה שֶׁהֵם הִטְעֵנָה כִּי יֵשׁ לְבוֹרָא תוֹרָה בְּאָרֶץ. אַחַר כֵּן קָרָא חֲכָם מִחֲכָמֵי הַיהוּדִים וְשֹׂאֵל אוֹתוֹ עַל אֲמוּנָתוֹ.

יא אָמַר לוֹ הַחֲבֵר: אֲנַחְנוּ מֵאֲמִינִים בְּאֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב הַמוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בְּאוֹתוֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִסּוֹת, וְהַמְכַלְפֵּלֵם בְּמִדְבָּר, וְהַמְנַחֵלֵם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן, אַחֲרֵי הָאֲשֶׁר הָעִבְרִים אֶת הַיָּם וְהִירְדוֹן בְּמוֹפְתִים גְּדוֹלִים, וְשִׁלַּח מֹשֶׁה בְּתוֹרָתוֹ, וְאַחֲרַיְכֶם כָּד כָּמָה אֶלְפֵי נְבִיאִים אַחֲרָיו מְזַהְרִים עַל תּוֹרָתוֹ, מְיַעֲדִים בְּגִמּוּל טוֹב לְשׁוֹמְרָהּ, וְעֹנֵשׁ קִשָּׁה לַמְמַרְהָ אוֹתָהּ. וְאַנְחָנוּ מֵאֲמִינִים בְּכָל מָה שֶׁכָּתוּב בְּתוֹרָה, וְהַדְּבָרִים אֲרַכִּים.

יב אמר הכוֹזֵר: מִסָּפִים הֵייתִי שֶׁלֹּא אֲשֹׂאֵל יְהוּדֵי מִפְּנֵי שֶׁיִּדְעָתִי אֲבוּד זְכָרִם וְחִסְרוֹן עֲצָתָם, כִּי הַשְּׂפָלוּת וְהַדְּלוּת לֹא עֲזָבוּ לָהֶם מִדָּה טוֹבָה. וְהֵלֵא הִיָּה לָךְ לוֹמֵר, הַיהוּדִי, כִּי אֵתָּה מֵאֲמִין בְּבוֹרָא הָעוֹלָם, וּמִסְדְּרוֹ וּמִנְהִיגוֹ, וּבְמִי שֶׁבְּרָאָךְ וְהִטְרִיףְךָ וְהִדּוּמָה לְסַפּוּרִים הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר הֵם טַעֲנַת כָּל מִי שִׁישׁ-לוֹ דָּת, וּבַעֲבוּרָהּ הוּא רוֹדֵף הָאֲמֵת, לְהַדְּמוֹת לְבוֹרָא בְּצַדְקוֹ וּבְחֲכָמָתוֹ:

יג אמר החֲבֵר: זֶה שֶׁאֵתָּה אוֹמֵר הִיא הַדָּת הַהַקְשִׁית הַמְּנַהֲגִית, מֵבִיא אֵלֶיךָ הָעֵינָן, וְנִכְנָסִים בָּהּ סַפְקוֹת רְבוּת. וְאִם תִּשְׂאֵל הַפִּילוֹסוֹפִים עֲלֶיךָ אֵינְךָ מוֹצֵא אוֹתָם מִסָּפִימִים עַל מַעֲשֵׂה אֲחָד וְלֹא עַל דַּעַת אַחַת, מִפְּנֵי שֶׁהֵם טַעֲנוֹת, יֵשׁ מֵהֶם מַה שֶׁהֵם יְכוּלִים לְהַעֲמִיד מוֹפֵת, וּמֵהֶם מַה שִׁיִּסְפִיקוּ בָּם, וּמֵהֶם מַה שֶׁלֹּא יִסְפִיקוּ בָּם, כָּל שֶׁכֵּן שִׁינְעִמִּידוּ בָּם מוֹפֵת.

יד אמר הכוֹזֵר: רוֹאֶה אֲנִי דְבָרֶיךָ, הַיהוּדִי, טוֹב מִפְּתִיחַתוֹ, וְאַנִּי רוֹצֶה עֲתָה שְׂאוּסִיף לְדַבֵּר עִמָּךְ.

טו אמר החֲבֵר: אֲבָל פְּתִיחַת דְּבָרֶיךָ הִיא הַמוֹפֵת, וְעוֹד כִּי הִיא הַרְאָה אֵין צָרִיךְ עֲמָה לֹא רְאָהָ וְלֹא מוֹפֵת.

טז אמר הכוֹזֵר: וְאֵיךְ הוּא זֶה.

יז אמר החֲבֵר: תָּן לִי רְשׁוּת לְהַקְדִּים לָךְ הַקְדָּמוֹת, כִּי אֲנִי רוֹאֶה דְבָרֵי כְּבֹדִים עֲלֶיךָ וְנִקְלִים בְּעֵינֶיךָ:

יח אמר הכוֹזֵר: הַקְדָּם הַקְדָּמוֹתֶיךָ וְאַשְׁמַעֵם.

יט אמר החֲבֵר: אֵלֶּה הֵיוּ אוֹמְרִים לָךְ כִּי מְלַךְ הָיָה אִישׁ חֲסֵד רְאוּי לְרֹמְמוֹ וְלִתְתַת כְּבוֹד לְשִׁמּוֹ וְלִסְפָּר מַעֲשָׂיו בְּמָה שִׁינְגִיעַ אֶלֶיךָ מֵצַדֵּק אֲנָשִׁי אַרְצוֹ וּמִדּוֹתֶם הַטּוֹבוֹת, וְשִׁמְשָׂאֵם וּמִתְנַם בְּאַמוּנָה, הַהֵייתִי חָיֵב בְּזֶה.

כ אמר הכוֹזֵר: וְאֵיךְ הֵייתִי חָיֵב בּוֹ, וְאַנִּי מִסָּפֵק אִם צַדֵּק אֲנָשִׁי הָיָה מַעֲצָמִים וְאֵין לָהֶם מְלָךְ, אוֹ צַדֵּקְתָם מִחֲמַת מְלָכִים, אוֹ אִם מִשְׁנֵי הַפְּנִים יָחַד.

כא אמר החֲבֵר: וְאִם הֵיוּ בָּאִים אֶלֶיךָ שְׁלוּחֵיו בְּתִשׁוּרוֹת הַדִּיּוֹת, אֵינְךָ מִסְתַּפֵּק שֶׁאֵינָם נִמְצְאִים אֶלָּא בְּאֶרֶץ הָיָה בְּאַרְמְנוֹת הַמְּלָכִים, בְּכַתֵּב מִפְּרָסֵם שֶׁהוּא מֵאֵתוֹ, וְעִמּוֹ רְפוּאוֹת שֶׁהֵן רּוֹפְאוֹת אוֹתְךָ מִחֲלֶיךָ, וְשׁוֹמְרוֹת עֲלֶיךָ בְּרִיאוֹתֶיךָ, וְסַמֵּי הַמְּנוֹת לְשׁוֹנְאֵיךָ וְהַנְּלַחֲמִים בָּךְ, שֶׁאֵתָּה יוֹצֵא לָהֶם בָּהֶם וּמְמִית אוֹתָם מִבְּלֵי כְּלֵי מִלְחָמָה, הַהֵייתִי חָיֵב לְהִיּוֹת סָר אֵל מִשְׁמַעְתּוֹ וְאֵל עֲבוֹדָתוֹ.

כב אמר הכוֹזֵר: כֵּן-הוּא, וְהִנֵּה הַסָּפֵק הַרְאִשׁוֹן סָר מִפְּנֵי אִם יֵשׁ לְאֲנָשִׁי הָיָה מְלָךְ אִם לֹא, וְהֵייתִי אֲזִי מֵאֲמִין שֶׁמִּלְכוּתוֹ וּדְבָרוֹ נִוְגָעִים אֶלַי.

כג אמר החֲבֵר: וְאִם יִשְׂאֵלְךָ הַשּׁוֹאֵל עֲלֶיךָ בְּמָה תִּתְּאָר אוֹתוֹ.

כד אמר הכוֹזֵר: בְּתַאֲרִים אֲשֶׁר הִתְבָּרְרוּ אֶצְלֵי לְעִינֵי, וְאַחֲרָם אֵלֵיהֶם אֲשֶׁר הֵיוּ סָפֵק אֶצְלֵי וְהִתְבָּרְרוּ בְּאֵלֶּה הָאֲחֵרוֹנִים.

כה אמר החֲבֵר: עַל הַדְּרָךְ הַזֶּה הַשִּׁיבוֹתֶיךָ כְּאֲשֶׁר שִׂאלְתָנִי. וְכֵן פְּתַח מֹשֶׁה לְדַבֵּר עִם פְּרַעֲהַ כְּשֶׁאָמַר לוֹ: אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלַחְנִי אֶלֶיךָ, רְצוֹנוֹ לוֹמֵר: אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב מִפְּנֵי שֶׁהִיָּה אַבְרָהָם מִפְּרָסֵם אֶצְלֵי הָאֲמוֹת, וְכִי הִתְחַבֵּר אֵלֵיהֶם דְּבַר הָאֱלֹהִים וְהִנְהִיג אוֹתָם וְעָשָׂה לָהֶם

נפלאות, ולא אמר: אלהי השמים והארץ שלחני אליך. ולא: בוראי ובוראך, וכן פתח אלהים דבריו אל המון ישראל: "אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", ולא אמר: "אני בורא העולם ובוראכם". וכן פתחתי לך מלך הכוזר כאשר שאלתני על אמונתך, השיבותיך מה שאני חייב בו וחייבין בו כל קהל ישראל, אשר התברר אצלם המעמד ההוא בראות עיניהם ואחר כן הסבילה הנמשכת שהיא כמראה העין:

כו אמר הכוזרי: אם כן אני רואה שתורתכם אינה נתונה כי אם לך.

כז אמר החבר: כן-הוא, וכל הנלוה אלינו מן האמות בפרט יגיעהו מן הטובה אשר ייטיב הבורא אלינו, אך לא יהיה שוה עמנו. ואלו היה חיוב התורה מפני שבראנו היה שוה בה הלכון והשחור, כי הכל בריאותו. אך התורה מפני שהוציאנו ממצרים, והתחברות כבודו אלינו, מפני שאנחנו נקראים הסגלה מבני אדם.

כח אמר הכוזרי: אני רואה אותך מתהפך, היהודי, וכבר שב דברך רזה אחר שהיה שמן:

כט אמר החבר: בין רזה בין שמן הרחב-לי לבד עד שאפרש אותו.

ל אמר הכוזרי: אמר מה שתראה.

לא אמר החבר: בדין הענין הטבעי נתחייב לקיחת המזון, והגדול וההולדה, וכחותם וכל תנאיהם. והתיחד בזה הצמח ובעלי החיים מבלעדי האדמה והאבנים והמוצאים והיסודות:

לב אמר הכוזרי: זה כלל שצריך לפרט אותו, אבל אמת הוא.

לג אמר החבר: ובענין הנפשי התיחדו בעלי החיים כלם, ונתחייבו ממנו תנועות ונפצים ומדות וחוששים נראים ונסתרים וזולת אלה.

לד אמר הכוזרי: גם זה אין דרך לדחותו.

לה אמר החבר: ובדין הענין השכלי התיחד המדבר מכל החיים. והתחייב ממנו תקון המדות והפעול והמדינה והיו הנהגות ונמוסים מנהגיים.

לו אמר הכוזרי: גם זה אמת.

לז אמר החבר: ואיזו מדרגה אתה חושב למעלה מזאת.

לח אמר הכוזרי: מעלת החכמים הגדולים.

לט אמר החבר: איני רוצה לומר אלא מעלה תפריד את בעליה פרידה עצמית, כהפריד הצמח מן הדומם והפריד אדם מן הבהמה, אבל הפרידה ברב ומעט אין לה תכלית, מפני שהיא פרידה מקרית, ואינה מעלה על דרך אמת.

מ אמר הכוזרי: אם כן אין מעלה במרגשים יתרה על מעלת בני אדם.

מא אמר החבר: ואם ימצא אדם שיבא באש ולא יזק בו, ויעמד מבלי מאכל ולא ירעב, ויהיה לפניו זהר שאין העין יכולה להסתכל בו, ולא יחלה ולא יחלש, וכאשר יגיע אל תכלית ימיו, ימות לרצונו, כמי שיעלה על מטתו לישון, ויישן בעת ידוע ובשעה ידועה, עם ידיעת העבר והעתיד, מה שהיה ומה שיהיה, הלא המעלה הזאת נפרדת בעצמה ממעלת בני אדם.

מב אמר הכוזרי: אבל המעלה הזאת אלהית מלאכותית אם היא נמצאת, וזה מדין הענין האלהי לא מן השכלי ולא מן הנפשי ולא מן הטבעי.

מג אמר החבר: אלה קצת תארי הנביא אשר אין עליו חולק, אשר נראה על ידו להמון התחברות הדבר האלהי בהם ושיש להם אלוה מנהיגם כרצונו וכפי עבודתם והמרותם, והגיד להם הנעלם, והודיע איך היה חדוש העולם ויחס בני אדם קדם המבול, היאך נתיחסו אל אדם והיאך היה המבול ויחס השבעים אמות אל שם חם ונפת בני נח, והיאך נפרדו

הַלְשׁוֹנוֹת, וְאִיפֹה שָׁכְנוּ, וְהֵיכָל צָמְחוּ הַמְּלָאכּוֹת וּבִנְיַן הַמְּדִינּוֹת וּשְׁנֵי הָעוֹלָם
מֵאָדָם וְעַד עֵתָהּ.

מד אָמַר הַכּוֹזְרִי: גַּם זֶה תַּמָּה, אִם יֵשׁ אֶצְלְכֶם מִנֵּן בְּרוּר מִבְּרִיאת
הָעוֹלָם.

מה אָמַר הַחֲבֵר: בּוֹ אָנוּ מוֹנִים, וְאִין בֵּין הַיְהוּדִים בְּזֶה מַחְלֶקֶת
מֵהֵדוּ וְעַד כּוֹשׁ.

מו אָמַר הַכּוֹזְרִי: וְכַמָּה אַתֶּם מוֹנִים הַיּוֹם.

מז אָמַר הַחֲבֵר: אַרְבַּעַת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת. וּפְרָטִם מְבֹאֵר מִימּוֹת
אָדָם וְשֵׁת וְאַנּוּשׁ עַד נֹחַ, עַד שֶׁם וְעֵבֶר אֶל אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב עַד
מֹשֶׁה. וְאַלֶּה מִפְּנֵי הַתְּחַבְּרוּתָם הָיוּ לֵב אָדָם וּסְגֻלָּתוֹ, וְלִכְל אֶחָד מֵהֶם הָיוּ
בָּנִים כְּקַלִּיפּוֹת, אֵינִם דּוֹמִים לְאֲבוֹת וְלֹא הַתְּחַבֵּר בָּהֶם הָעֵנָן הָאֱלֹהִי, וְנִמְנָה
הַמִּנְיָן לְאֶלֶה הָאֱלֹהִים וְהָיוּ יְחִידִים וְלֹא רַבִּים, עַד שֶׁהוֹלִיד יַעֲקֹב אֲבִינוּ
שְׁנַיִם עָשָׂר שְׁבָטִים כָּלֶם רְאוּיִים לְעֵנָן הָאֱלֹהִי, וְשָׁבָה הָאֱלֹהוֹת בְּקֹהֶל רַב
וּבָהֶם הָיָה הַמִּנְיָן. וְאַנְחֵנוּ קִבְּלָנוּ מִנֵּן שְׁנֵי הַקְּדָמוֹנִים מִמֹּשֶׁה, וְנָדַע מֵה שְׁיֵשׁ
מִמֹּשֶׁה וְעַד עֵתָהּ.

מח אָמַר הַכּוֹזְרִי: זֶה הַפְּרָט מִרְחִיק הַמַּחֲשָׁבָה הַרְעָה מִן הַלֵּב מֵהַכְּזָב
וְהַהֲסַכְּמָה. כִּי דָבָר כְּזָה אֵי־אֵפֹשׁ שֶׁיִּסְפְּכִימוּ עָלָיו עֲשָׂרָה מְבַלִּי שֶׁיִּתְבַּלְבְּלוּ
וַיִּגְלוּ סוּד הַסְּכָמָתָם אוֹ יִדְחוּ דְבָרֵי מִי שֶׁיִּרְצָה לְבָרַר אֶצְלָם דָּבָר כְּזָה, כֹּל
שֶׁבֶן הַמוֹנִים רַבִּים, וְהַמִּנְיָן קָרוֹב, אִין הַכְּזָב וְהַשְּׁקֵר יָכוֹל לְהַפְּגִס עָלָיו.

מט אָמַר הַחֲבֵר: אֲבָל אַבְרָהָם אֲבִינוּ עֲצָמוּ הָיָה בְּדוֹר הַפְּלָגָה וְנִשְׂאָר
הוּא וְקָרוֹבָיו בְּלִשׁוֹן עֵבֶר אֲבִי אֲבִיו וְלָזָה נִקְרָא עֵבֶרִי. וּבֵא מֹשֶׁה אַחֲרָיו
לְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וְהָעוֹלָם מְלֵא מַחְכְּמֹת שָׁמַיִם וְאָרֶץ, וּבֵא אֶל פְּרָעָה,
וְחַכְמֵי מִצְרַיִם וְחַכְמֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַמְּסַפְּכִימִים לוֹ וְהַחוֹקְרִים עָלָיו, עַל אֲשֶׁר
לֹא הֵאֱמִינוּ לוֹ אֱמוּנָה שְׁלֵמָה כִּי הַבּוֹרָא מְדַבֵּר עִם אָדָם, עַד שֶׁהִשְׁמִיעַם
דְּבָרָיו בְּעִשְׂרֵת הַדְּבָרִים. כֵּן הָיוּ עֲמוֹ עֲמוֹ, וְלֹא מִסְכְּלוּתָם אֲבָל מַחְכְּמָתָם,
מִיָּרְאֵתָם תְּחַבּוּלוֹת הַחֲכָמוֹת הַשְּׁמִימִיּוֹת וְזוּלָתָם, מֵאֲשֶׁר לֹא יַעֲמְדוּ
לְמַחְקָר, מִפְּנֵי שֶׁהֵם כְּמוֹ הַדְּבָר הַמְּזֻיָּף, וְהָעֵנָן הָאֱלֹהִי כְּזָהב הַמְּזֻקֵּק הוֹלֵךְ
וּמוֹסִיף, דִּינָר אַחַר דִּינָר. וְאִידָּהּ יַעֲלֶה בְּדַעַת שֶׁיִּדְמָה אֶצְלָם כִּי הַלְשׁוֹנוֹת אֲשֶׁר
הָיוּ לְפָנֵיהֶם כְּחֵמֶשׁ מֵאוֹת שָׁנָה הָיוּ לְשׁוֹן עֵבֶר לְבִדָּה וְנִפְלָגָה בְּבַבֵּל בֵּימֵי פֶּלֶג,
וַיַּחֲס אֱמָה כָּד וְכָד אֶל שָׁם, וְאֱמָה כָּד וְכָד אֶל חֵם, וְאַרְצוֹתָם כָּד. הִיתְכּוֹן
לְאָדָם הַיּוֹם לְאֵמֹת אֶצְלָנוּ כְּזָב בְּיַחֲס אֵמֹת מִפְּרָסְמוֹת וּבְדְבָרֵיהֶם
וּבְלִשׁוֹנוֹתָם וַיְהִי הַדְּבָר פְּחוֹת מִחֵמֶשׁ מֵאוֹת שָׁנָה.

נ אָמַר הַכּוֹזְרִי: זֶה לֹא יִתְכּוֹ, וְאִידָּהּ יִתְכּוֹ זֶה וְאַנְחֵנוּ מוֹצְאִים
הַחֲכָמוֹת בְּכַתֵּב יְדֵי מַחְבְּרֵיהֶם מִחֵמֶשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וְסִפּוֹר מִי שֶׁהָיָה הַיּוֹם
חֵמֶשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לֹא יַעֲבֵר הַכְּזָב עַל נְגֻלוֹתָיו, כְּמוֹ הַיְחָסִים וְהַלְשׁוֹנוֹת
הַקְּתִיבוֹת.

נא אָמַר הַחֲבֵר: וְהֵיכָל לֹא הָיוּ חוֹלְקִים עַל מֹשֶׁה בְּמֵה שְׂאֵמֶר, וְהָיוּ
עֲמוֹ תוֹבְעִים אוֹתוֹ. כֹּל שֶׁכֵּן זוּלָתָם.

נב אָמַר הַכּוֹזְרִי: אֵלֶּה דְּבָרִים מְקַבְּלִים חֲזָקִים וּמִיִּסְדִּים.

נג אָמַר הַחֲבֵר: הֵאֱתָה רוֹאֶה שֶׁהַלְשׁוֹנוֹת קְדוּמוֹת אִין לְהוֹן תְּחַלָּה.

נד אָמַר הַכּוֹזְרִי: אֲבָל, הֵם חֲדָשׁוֹת מְסֻכָּם עֲלֵיהֶם; מוֹרָה עַל זֶה
חַבּוּרָם מִן הַשְּׁמוֹת וְהַפְּעֻלִים וְהַמְּלּוֹת, וְהֵם מִן הָאוֹתִיּוֹת הַלְּקוּחוֹת מִמוֹצְאֵי
הַדְּבוּר.

נה אָמַר הַחֲבֵר: הִרְאִיתָ בּוֹדָה לְשׁוֹן מְלִבּוֹ, אוֹ שְׁמַעְתָּ עָלָיו.

נו אָמַר הַכּוֹזְרִי: לֹא רְאִיתִי וְלֹא שְׁמַעְתִּי. וְאִין סִפְּק שֶׁהִגִּיעוּ אֵלָיָה
בְּדוֹר מֵהֵדוּרוֹת, וְלֹא הִיָּתָה קֹדֶם לְשׁוֹן

שֶׁהִסְפִּימוּ עָלָיָה מֵהַסְּכָמָת עִם מְבַלְתֵּי עִם, עַל לְשׁוֹן.

נז אָמַר הַחֲבֵר: הַשְּׁמַעְתָּ עַל אֱמָה שְׁחוֹלְקָת בְּשׁוֹבַע הַדּוּעַ,
שֶׁהִתְחַלְתָּ מִיּוֹם רֵאשׁוֹן וְהִשְׁלַמְתָּ בְּשַׁבָּת? הִיתְכּוֹן שֶׁיִּשְׁוּוּ בְּזֶה אֲנָשִׁי הַצֵּין עִם

אנשי איי המערב מבלי התחלה והקהל והסקמה?

נח אמר הכוזרי: לא יתכן זה אלא בהסקמה מן הכל, וזה רחוק; או שיהיו המדברים פלם בני אדם או בני נח או זולתם, ויהיה השביע אצלם מקבל מאביהם.

נט אמר החבר: זה רציתי. וכן מנין העשרה, הספים פל אדם עליו במזרח ובמערב, אי זה טבע וביא לעמוד בעשרה, אלא שהוא מקבל ממתחיל בו.

ס אמר הכוזרי: ואיך לא נפגים עליך אמונתך זאת, מה שאומרים על אנשי הדו, כי מקומות יש אצלם ובנינים, וברור אצלם כי יש להם אלף אלפי שנה.

סא אמר החבר: הנה זה מפגים על אמונתי אלו נמצאה אמונה מחזקת, או ספר שמספיימים עליו הכל מבלי מחלקת במנין. ולא ימצא זה, אף הם אמה מפקרת ואין אצלם דבר ברור, והם מקעיסים את אנשי התורות בכמו אלה הדברים באשר הם מקעיסים אותם בצלמיהם ואליליהם ותחבולותם ואומרים כי הם מועילים להם, ובזים למי שאומר, כי יש אצלו ספר מאת האלהים, וחברו בזה ספרים מעטים, חברים וחידיים מבני אדם, נפתה בהם מי שדעתו קלה, כקצת ספרי החוברים שפותרים בהם מניני עשרות אלפי שנים, או כמו ספר העבודה הנבטית שזוכרים שם שמות ונבושר וצגריה ודואני, ואמרו כי הם היו קדם אדם, ושינבושר הנה רבו של אדם הראשון, והדומה לזה.

סב אמר הכוזרי: אמר, כי טענתי עליך באמה מפקרת ובעם שאינם מספיימים על דעת אחת, והיטבת התשובה בזה. ומה תאמר בפילוסופים והם באשר הם מן המחקר והדקדוק והספיימו על הנפחות והקדמות לעולם, ואין זה עשרות אלפים ולא אלפי אלפים אלא דבר שאין לו תכלית.

סג אמר החבר: הפילוסופים אין להאשים אותם מפני שהם עם לא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם יונים, וינו מבני לפת השוכנים בצפון, והחכמה שהיא ירשה מאדם, והיא החכמה המחזקת בכח אלהי, איננה כי אם בזרע שם שהוא סגלת נח, לא פסקה החכמה ולא תפסק מן הסגלה ההיא מאדם. ולא היתה החכמה בינו, אלא מעת שגברו ונעתיקה החכמה אליהם מפריס ואל פריס מכשדים, וקמו בהם הפילוסופים המפרסמים בזמנים ההם, לא קדם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפרסם.

סד אמר הכוזרי: וכי זה מחיב שלא נאמין לאריסטו בחקמתו.

סה אמר החבר: כן, מפני שהטריח את שכלו ומחשבתו בעבור שלא היתה בידו קבלה ממי שיאמין בהגדתו וחשב בתחלת העולם וסופו, והנה קשה על מחשבתו לציר ההתחלה, באשר הנה קשה גם כן הקדמות. אף הכריע הקשותיו הנוטים אל הקדמות במחשבתו המפשטות, ולא ראה לשאל על מנין שני מי שהיה לפניו, והיאך נתיחסו בני אדם. ואלו הנה הפילוסוף באמה שינחל מקבלות ומפרסמות שאינו יכול לדחות אותם, הנה מתעסק בהקשותיו ומופתיו להחזיק החדוש עם קשיו. באשר החזיק הקדמות אשר הוא יותר קשה לקבל.

סו אמר הכוזרי: וכי יש במופת הכרעה.

סז אמר החבר: ומאין לנו מופת בשאלה הזאת. חלילה לאל שיתבוא התורה במה שינדחה ראיה או מופת, אף תבא בנפלאות ושונות המנהגים לבריאת דברים או להפך דבר אל דבר אחר, להורות על חכמת בורא העולם ויכלתו לעשות מה שחפץ, בעת שיחפץ. ושאלת החדוש והקדמות עמקה, וראיות שתי הטענות שוות, עד שיתכריע החדוש הקבלה מאדם ונח ומשה בנבואה אשר היא יותר נאמנת מן ההקשה. ואם הנה מצטרף בעל תורה להאמין ולהודות בהיולי קדמון ועולמות רבים קדם העולם הזה, לא הנה בזה פגם באמונתו, כי העולם הזה הוא חדש מזמן דווע ותחלת האדם: אדם ונח.

סח אמר הכוֹזֵר: די לי בְּאֵלָהּ הַטְעָנוֹת הַמְסַפִּיקוֹת בְּשַׁעַר הַזֶּה, וְאִם תִּתְּנֵנִי חֲבֵרְתִּי עִמָּד, אֶטְרִיחֶךָ לְהִרְאוֹת לִי הַטְעָנוֹת הַמְסַפִּיקוֹת, אֲבָל שׁוֹב אֶל גִּלְגָּל דְּבָרֶיךָ. וְהִיאֲדָה הַתְחִיזְךָ בְּנִפְשָׁכֶם הַדְּבָר הַגְּדוֹל הַזֶּה, שְׁיִהְיֶה לְבוֹרָא הַגּוֹפֹת וְהַרוּחוֹת וְהַנְּפֹשׁוֹת וְהַשְּׂכָלִים וְהַמְּלָאכִים, אֲשֶׁר נִתְעַלָּה וְהִתְקַדַּשׁ וְהִתְגַּדַּל מִהַשְּׂגַת הַשְּׂכָלִים כֹּל שֶׁכֵּן מִהַחוּשִׁים, חֲבוּר עִם הַבְּרָיָא הַזֶּה הַיְאֵת הַנְּבִיזָה הַמְּגַנָּה בְּחִמְרָה. וְאִם הִיא נִפְלְאָה בְּצוּרְתָהּ, כִּי בִקְטָן שְׁבַרְמִישִׁים מְפַלְיָאֵת חֲכָמָתוֹ, מַה שְּׂאִין הַדַּעַת מִשְּׁגַת אוֹתוֹ.

סט אמר החבר: בְּדָבָרְךָ זֶה לֹא הִצְרַכְתִּי אֶל דְּבָרִים רַבִּים לְהַשְׁבִּיבֶךָ. הַאֲתָה מִיַּחֲסֵי זֹאת הַחֲכָמָה הַנִּמְצָאֵת בְּבְרִיָּאת הַנִּמְלָה, דָּרָךְ מְשַׁל, אֶל גִּלְגָּל אוֹ אֶל כּוֹכָב אוֹ לְזוּלְתוֹ מִבְּלִיתִי הַבוֹרָא הַיְכֹּוֹל, הַמְּשַׁעַר אֲשֶׁר נָתַן לְכָל דְּבָר חֲסוֹ מֵאִין תּוֹסַפֵּת וְחִסְרוֹן.

ע אמר הכוֹזֵר: וְזֵהוּ הַמִּיַּחֲסֵי אֶל פֶּעַל הַטְּבַע.

עא אמר החבר: וְיָמָה הוּא הַטְּבַע.

עב אמר הכוֹזֵר: הוּא לֹחַ מִהַכְּחוֹת עַל מַה שְּׁשִׁמְעֵנוּ בְּחֲכָמוֹת, וְאִין אֲנִי יוֹדְעִים מִה־הוּא אֲבָל הַחֲכָמִים יוֹדְעִים אוֹתוֹ בְּלִי סַפֵּק.

עג אמר החבר: אֲבָל יְדִיעַתְּם בּוֹ כִּידִיעַתְּנוּ. גְּדַר אוֹתוֹ הַפִּילוֹסוֹף כִּי הוּא הַהִתְחַלָּה וְהַסְּבָה אֲשֶׁר בָּהּ יְנוּחַ וְיִנוּעַ הַדְּבָר אֲשֶׁר הוּא בּוֹ בְּעֶצֶם וְלֹא בְּמִקְרָה.

עד אמר הכוֹזֵר: כִּי־אֵלּוּ הוּא אוֹמֵר, כִּי הַדְּבָר אֲשֶׁר יְנוּעַ מֵעֲצָמוֹ וְיְנוּחַ מֵעֲצָמוֹ יֵשׁ-לוֹ סְבָה מַה, בָּהּ יְנוּחַ וְיִנוּעַ, וְהַסְּבָה הִיא – הִיא הַטְּבַע.

עה אמר החבר: זֶה הוּא שְׂרָצָה לוֹמֵר עִם דִּיוקוֹת רַב וְדִקְדוּק וְהַפְּרֵשׁ בֵּין מַה שְּׁיִפְעַל בְּמִקְרָה מִמַּה שְּׁיִפְעַל בְּטְבַע, וְהַדְּבָרִים מִבְּהִילִים הַשׁוֹמְעִים, אֲבָל הַעוֹלָה מִיְדִיעַתְּם בְּטְבַע – זֶה הוּא.

עו אמר הכוֹזֵר: אִם כֵּן אֲנִי רוֹאָה שֶׁהַתְּעוּנָה בְּשִׁמּוֹת אֵלָהּ וְשִׁמוּנָהּ מִשְׁתַּפִּים עִם הַבוֹרָא, בְּאִמְרוֹ: "הַטְּבַע. חֲכָם פּוֹעֵל" וְאִפְשָׁר שֶׁנִּבְּוֵא לוֹמֵר: "בוֹרָא" עַל טַעַם דְּבָרֵיהֶם.

עז אמר החבר: כֵּן-הוּא, אֲבָל יֵשׁ לִיסוּדוֹת וְלִשְׁמֵשׁ וְלִיְרַח וְלִכּוֹכְבִים פְּעֻלִים עַל דָּרָךְ חֲמוּם וְהַקְּרוּר, וְהַהֲרִטְבָּה וְהַיִּבֵּשׁ וְהַתְּלוּיִים בָּהֶם, מִבְּלִי שְׁנִיחַס לָהֶם חֲכָמָה רַק עֲבוּדָה, אֲבָל הַצִּיּוֹר וְהַשְּׁעוֹר וְהַהֲזָרְעָה וְכָל אֲשֶׁר בּוֹ חֲכָמָה לְכַנְּנָה, לֹא יִתְיַחֵס כִּי אִם לְחֲכָם הַיְכֹּוֹל הַמְּשַׁעַר. וְיָמִי שֶׁקּוֹרָא אֵלָהּ שְׁמֵתִיקָנִים הַחֲמֵר בְּחֲמוּם וּבְקָרוּר טְבַע, לֹא יִזִּיק, כְּשִׁמְרַחֵיק מֵהֶם הַחֲכָמָה, כְּאֲשֶׁר יִרְחִיק מִהָאִישׁ וְהָאִשָּׁה יְצִירַת הַזֶּלֶד בְּהַתְּחַבְּרָם, אִדָּה הֵם עוֹזְרִים לְחֲמֵר הַמְּקַבֵּל צוּרַת הָאֵדָם, מֵאֵת הַמְּצִיר הַחֲכָם. וְאֵל יְהִי רַחוּם בְּעִינֵיךָ הַרְאוֹת רְשָׁמִי עֵינָיִם אֵלֻוֹהֵיִים נְכַבְּדִים בְּעוֹלָם הַזֶּה הַתְּחִתּוֹן, כְּשִׁיְהִיוּ הַחֲמֵרִים הֵהֶם נְכוֹנִים לְקַבֵּל אוֹתָם. וְזֵהוּ שְׂרָשׁ הַאֲמוּנָה וְשְׂרָשׁ הַמְּרִי.

עח אמר הכוֹזֵר: וְאִידָּה יְהִי שְׂרָשׁ הַאֲמוּנָה הוּא שְׂרָשׁ הַמְּרִי.

עט אמר הכוֹזֵר: כֵּן, כִּי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יְכִינּוּ לְקַבֵּל הַרְשָׁמִים הֵהֶם הַאֲלֵהִים אֵינָם בִּיכְלֵת אֵדָם וְלֹא יוֹכְלוּ לְשַׁעַר כְּמוֹתָם וְאִיכּוֹתָם, וְאִם יְדַעוּ עֲצָמָם לֹא יְדַעוּ זְמַנֵּיהֶם וּמְקוֹמוֹתָם וְחַבְּוֹרָם וְהַזְּמַן לָהֶם, צָרִיךְ בָּזֶה אֶל יְדִיעָה שְׁלֵמָה מִפְּרֻשֵׁת תְּכֵלִית הַבְּאוּר מֵאֵת הַאֲלֵהִים. וְיָמִי שֶׁהַגִּיעוּ הַדְּבָר הַזֶּה וְקִיָּם אוֹתוֹ עַל גְּבוּלָיו וְתַנְאָיו בְּלִב שְׁלֵם, הוּא הַמְּאָמִין. וְיָמִי שֶׁהַשְּׁתִּידָל לְתַקְּוֹ הַדְּבָרִים לְקַבֵּל הַעֲנָן הַהוּא בְּמַחְקֵר וּסְבָרוֹת וְהַקְּשׁוֹת מִמַּה שְּׁיִמְצָא בְּסַפְרֵי הַחוּזִים, הוֹרְדַת הַרוּחָנִיּוֹת וְעֲשִׂית הַטְּלַסְמָאוֹת, הוּא הַמְּמַרְהָ, כִּי הוּא מְקַרֵּב הַקְּרִיבָנוֹת וּמְקַטֵּר הַקְּטוּרוֹת מִהַקְּשָׁה וּסְבָרָא, וְאִינּוּ יוֹדַע אֲמַתַּת מַה שְּׂרָאוּי, וְכַמָּה, וְאִידָּה, וּבְאִיזָה מְקוֹם, וּבְאִיזָה עֵת וְיָמִי מִבְּנֵי אֵדָם, וְאִידָּה רָאוּי לְהַתְּעַסֵּק בְּעֲנָן הַהוּא וְעֵינָיִם רַבִּים סְפוּרִים יִתְּרָךְ. וְהִיא כְּכִסְיָל, אֲשֶׁר נְכַנֵּס בְּאוֹצַר רוּפָא מִפְּרָסָם כִּי רְפוּאוֹתָיו מוֹעִילוֹת וְהוֹרְפָא אֵינּוּ בּוֹ, וּבְנֵי אֵדָם הִיוּ מְכוֹנִים אֶל הַאוֹצַר הַהוּא לְבַקֵּשׁ תּוֹעֵלַת, וְהַכְּסִיל הַהוּא הִיא נוֹתֵן לָהֶם מִן הַכְּלִים הֵהֶם וְהוּא לֹא הִיא מְכִיר הַרְפּוּאוֹת, לֹא כַּמָּה רָאוּי לְהַשְׁקוֹת מִכָּל רְפוּאָה לְכָל אִישׁ וְאִישׁ, וְהַמִּית בְּרְפוּאוֹת הֵהֶם אֲשֶׁר הִיוּ מוֹעִילוֹת לָהֶם, וְאִם יְזַדְּמֹן שְׁיִקְבֵּל תּוֹעֵלַת אֶחָד מֵהֶם בְּכָלִי מִן הַכְּלִים הֵהֶם

טו בני אדם אליו ויאמרו כי הוא המועיל, עד אשר יטעם או יראו לזולתו תועלת במקרה יטו אליו ולא ידעו כי המועיל בעצמותו אמנם הוא עצת הרופא ההוא החכם אשר חבר הרפואות ההם והיה משקה אותם כראוי והיה מצוה החולה שיזמן מה שצריך לכל רפואה ורפואה ממאכל ומשקה ותנועה ומנוחה ושנה וקיצה ואויר ומשקב וזולתם. ועל הדרך הזה היו בני אדם קדם משה, זולתי מעט מזער, נפתים בנמוסי הכוכבים והטבעים ונעתיקים מנמוס אל נמוס ומאלוה אל אלוה, ואפשר שמחזיקים ברבים מהם ושוכחים מנהיגם ומנהלם, ומשימם סבה לתועלות, והם בעצמם סבה לנזקים, כפי ההכנה והזמון. אבל המועיל בעצמו הוא הענין האלהי, והמזיק בעצמו הוא העדרו.

פ אמר הכוזרי: נשוב אל עניננו והודיעני, איך קמה תורתכם ואיך פשטה ונראתה, ואיך נתחברו הדעות אחרי אשר היו חלוקות, ובכמה שנים נתסדה האמונה ונבנתה עד שנתחזקה ונשלמה, כי התחלות הדתות מבלי ספק לא תהיינה כי אם ביחידים, שמתגברים לעזר הדבר אשר ירצה האלהים להראותו, והם הולכים ורבים ונעזרים בעצמם, או שקינם להם מלף עוזר ויכריח ההמון על הדבר ההוא.

פא אמר החבר: לא יקום ויגדל על הדרך הזה אלא הנמוסים השכליים אשר התחלתם מן האדם, וכאשר יגמר ויעזר לאמר כי הוא נעזר מן הבורא ומלמד והדומה לזה, אבל הנמוס אשר התחלתו מהבורא, הוא קם פתאם. נאמר לו: היה ויהי, כבריאת העולם.

פב אמר הכוזרי: הבהלת אותנו בדבריך החבר.

פג אמר החבר: אבל הענין מבהיל יותר, כי היו בני ישראל משעבדים במצרים שש מאות אלף רגלי מבו עשרים שנה ומעלה, מתחסיים אל שנים עשר שבטים, לא נמלט מהם איש ולא ברח אל ארץ אחרת ולא נכנס ביניהם נכרי, מיחלים המועד אשר יעד בו אל אבותם אברהם יצחק ויעקב שינחילם את ארץ כנען. וארץ כנען היתה בעת ההיא בידי שבע אמות בתכלית הרב והחזקה וההצלחה, ובני ישראל בתכלית הדלות והעוני ביז פרעה; הורג את בנייהם שלא ירבו. ושלח משה ואהרן עם חלשתם ועמדו כנגד פרעה עם חזקתו באותות ובמופתים ובשנוי המנהיגים, ולא יכל להסתור מהם ולא לצוות עליהם ברע, ולא למנע עצמו מעשר מכות אשר חלו במצרים, במימיהם ובאמצעם ובאזורים ובצמחיהם ובבהמתם ובגופם ובנפשיותם, שמות מהם ברנע אחד בחצות הלילה היקר שהיה בבתיהם והחביב להם, כל בכור, ואין בית אשר אין שם מת, זולתי בתי בני ישראל. וכל המכות האלה היו באות באזהרה ובהתראה ובמועד ומסתלקות באזהרה ובהתראה, כדי שיתברר כי הם בכונה מאת אלוה חפץ עושה חפצו בעת שיחפץ, לא מצד הטבע ולא מצד הכוכבים ולא במקרה. ואחר יצאו בני ישראל בדרך השם בלילה ההוא בעת שמתו בכוריהם, מעבדות פרעה, והלכו דרך ים-סוף ומנהלם עמוד ענן ועמוד אש, הולכים לפנייהם ומנהיגים אותם, ונגידיהם וכהניהם שני הזקנים האלהים, משה ואהרן, היו בעת שנתנבאו בני שמונים שנה ויותר. ועד העת ההיא לא היו להם מצות כי אם מעט, מורשה מן היחידים ההם מאדם ונת, ולא בטלם משה אבל הוסיף עליהם. ואחר כן רדף אחריהם פרעה ולא נצטרכו אל כלי מלחמה ולא היו מלמדי מלחמה, ובקע את היס ועברו בתוכו וטבע בו פרעה וחילו והשליכם היס מתים לעיני בני ישראל. והדבר ארף וידוע.

פד אמר הכוזרי: זהו הענין האלהי באמת, ומה שנתלה בו מן המצות ראוי לקבלו כי אין נכנס בלב מחמתו ספק לא מכשפים ולא מתחבולה ולא מדמיון, ואלו נדמה להם הבקע היס ועברים בתוכו, ידמה להם הצלתם מן העבדות ומות מעבידיהם וקחתם שללם והשאר ממונם אצלם, וזה עקשות מאפיקורסים.

פה אמר החבר: ואחרי זה שעמדו במדבר מקום אין זרע והוריד להם לחם נברא יום יום מלבד השבת, אכלוהו ארבעים שנה:

פו אמר הכוזרי: גם אלה אין בהם מדה, מה שמתמיד ארבעים שנה לשש מאות אלף איש והנלוים אליהם, גרד ששה ימים ויסתלק יום

השבת, אם כן חובה לקבל השבת מפני שהיה הענין האלהי כמו נדבך בו.

פז אמר החבר: השבת מזוהר עליו מזה ומבריאת העולם בששת ימי בראשית וממה שאני עתיד לזכרו, והוא שהעם, עם מה שהאמינו במה שבא בו משה אחר המופתים האלה, נשאר בנפשותם ספק, איך ידבר האלהים עם האדם, כדי שלא תהיה התחלת התורה מעצה ומחשבה מחמת אדם ואחר יחברו עזר ואמץ מאת האלהים, מפני שהיה רחוק הדבור בעיניהם מזולת אדם, בעבור שהדבור גשמי. ורצה יי להסיר הספק הזה מלבבותם וצוה אותם להתקדש הקדשה הצפונה והגלויה, ושם הדבר הנחוץ בה: פרישות מן הנשים והזמון לשמע דברי האלהים. והתקדש העם, ונזדמן למדרגת הנבואה, אף לשמע דברי האלהים פנים בפנים. והיה זה אחר שלשה ימים בהקדמות אותות גדולות מקולות וברקים ורעמים ואש ששבה את הר סיני, ונשארה האש היא ארבעים יום רואין אותה העם, ורואין את משה בא בתוכה ויוצא ממנה, ושמע העם דבור צח בעשרת דברים, הם אמות התורות ושרשיהן. אחד מהם מצות שבת, וכבר קדמה מצותו עם הורדת הפן. ואלה עשרת הדברים לא קבלם ההמון מאנשים יחידים ולא מנביא, כי אם מאת האלהים נתנו, אבל לא היה בהם כח כמשה לראות הדבר הגדול ההוא. והאמינו העם מן היום ההוא, כי משה מדבר בו בדבור התחלתו מאת הבורא, לא קדמה למשה בו מחשבה ולא עצה, – שלא תהיה הנבואה, כאשר חשבו הפילוסופים מנפש יודככו מחשבותיה ותדבק בשכל הפועל, הנקרא רוח הקדש או בגבריאל וישכיליהו, ואפשר שיתדמה לו בעת ההיא בחלום או בין שנה וקיצה שאיש מדבר עמו ושומע דבריו בנפשו לא באזניו, ורואה אותו במחשבתו לא בעיניו, ואז יאמר כי הבורא דבר-בו. וסרו אלה הסברות במעמד הגדול ההוא. ומה שגלוה אל הדבור האלהי מן המכתב האלהי, שחקק עשרת הדברות האלה בשני לוחות אבנים קרות, ונתן אותם אל משה, וראו אותם מכתב אלהי כאשר שמעו אותם דבור אלהי. ועשה להם משה במצות האלהים ארון והקים עליו המשכן הנדוע, ונשאר זה בין בני ישראל כל ימי הנבואה פתשע מאות שנה, עד שפרו העם ונגנו הארון וגבר עליהם נבוכדנצר והגלם.

פח אמר הכוזרי: מי ששומע דבריכם, כי האלהים דבר עם המונכם וכתב לכם לוחות זולת זה, הדין עמו שייחס אליכם דעת ההגשמה. גם אתם אין להאשימכם, כי אין מדחה למעמדות הגלויים הגדולים האלה, ויש לדון אתכם לזכות בהשלכת החקשה והעיון השכלי.

פט אמר החבר: חלילה לאל מן השקר ומה שהשכל מרחיק אותו וישימהו שקר. ותחלת עשרת הדברים הוא הצווי שנאמין באלהים, והשני האזהרה מעבד אלהים אחרים חוץ מיי ומשתף לו ומעשות פסל ותמונה יתבנית, וכללו של דבר – מהגשים. ואיך לא נרוממהו מהגשמות ונאנחנו מרוממים קצת מבריאותיו מהגשמות, כנפש המדברת, אשר היא האדם באמת, כי אשר דבר עמנו ממש וישכיל וינהיג, איננו לשונו ולא לבו ולא מוחו, אף אלה כלים למשה ומשה נפש מדברת מפרת, איננה גשם ואיננה נגבלת במקום, ולא צר ממנה מקום, ולא תצר היא מהכלל בה צורות כל הברואים, ונאנחנו מתארים אותה בתארים מלאכותיים רוחניים, כל שכן בורא הכל יתברך. אמנם הדין עלינו שלא נדחה מה שקבלנו מן המעמד ההוא, ונאמר שאין אנחנו יודעים איך נגשם הענין עד ששב דבור וקרע את אזנינו, ולא מה שברא לו יתברך ממה שלא היה נמצא, ולא מה שהעביד לו מן הנמצאים, כי לא יחסר לו יכלת, כאשר ברא את השמים והכוכבים ברצונו בלבד, ורצה יתברך ונגשם על השעור אשר חפץ, ונחרת בהם הכתב בעשרת הדברים, כאשר נאמר, כי קרע את היס ושמהו לחומות עומדות מימין העם ומשמאלם, ומסלות מסדרות ורחבות וארץ ישרה, ילכו בה מבלי טרח ולא עיב. וכן הקריעה והבנין והתקון מיחס אליו יתברך, לא נצטרך בו אל כלי ולא אל סבות אמצעיות כאשר יצטרך בפעל הברואים, כי המים עמדו במאמרו ונצטירו בחפצו, וכן יצטיר האויר המגיע אל און הנביא בצורות האותיות שהם מורות על הענינים שהוא חפץ להשמיעם אל הנביא או אל ההמון.

צ אמר הכוזרי: זאת הטענה מספקת.

צא אמר החבר: ואינני גוזר שהיה הענין על הדרך הזה ואולי היה על דרך יותר עמוק ממה שיעלה במחשבותי, אך העולה מזה, האמנת מי שראה המעמדות האלה כי הענין הוא מאת הבורא מבלי מצווע, מפני שהם דומות לבריאה הראשונה והיצירה הראשונה, ותאמין הנפש בתורה הנתלית בהם עם האמונה כי העולם חדש וכי יי בראו כמו שהתבאר, שברא הלוחות והמן וזולתו, ויסורי מלב המאמין ספקות הפילוסופים ובעלי הקדמות.

צב אמר הכוונתי: הזהר החבר שלא תטה בספור שבחי עמך ותעזב מה שנתפרסם ממרזם עם אלה המעמדות, כי שמעתי שבתוך זה עשו עגל ועבדוהו מבולתי האלהים.

צג אמר החבר: חטא שהגדילוהו עליהם לגדלתם והגדול מי שחטאיו ספורים.

צד אמר הכוונתי: וזה מנטותך ועזרך לעמך, ואי זה עון גדול מזה, ואי זה מעשה ישאר אחר זה?

צה אמר החבר: הרפה לי מעט, עד שאבאר אצלך גדלת העם, ודי לי לעד, שהשם בחרם לעם ולאמה מבין אמות העולם, וחול הענין האלהי על המונם עד שהגיעו כלם אל מעלת הדבור. ועבר הענין אל נשיהם והיו מהן נביאות, אחר שלא היה חל הענין האלהי כי אם ביחידים מבני אדם אחר אדם הראשון, כי אדם היה שלם מבולתי תנאי, כי אין טענה בשלמות מעשה, מעושה חכם יכול, מחמר בחרו לצורה אשר חפץ בה, ולא מנע מונע ממזג שכבת זרע האב ולא מדם האם ולא מהמזונות וההנהגה בשני הגדול והינקות והתחלפות האויר והמים והארוץ, כי יצרו כמגיע לתכלית? מי הבריות השלם ביצירותיו ובמדותיו, והוא אשר קבל הנפש על תמיה והשכל על תכלית מה שביכלת האנושי, והכח האלהי אחר השכל, רצוני לומר: המעלה אשר בה ידבק באלהים וברוחניים, וידע האמתות מבלי למוד, אבל במחשבה קלה, וכבר נקרא אצלנו בן-אלהים, וכל הדומים לו מזרעו – בני אלהים. והוליד בנים רבים ולא היה מהם ראוי להיות במקום אדם אלא הכל, כי הוא היה דומה לו. וכאשר הרגו קין אחיו מפני קנאתו בו על המעלה הזאת, נתן לו תחתיו שות, והיה דומה לאדם, והיה סגלה ולב וזולתו כקליפה. וסגלת שות אנוש. וכן הגיע הענין עד נח: ביחידים היו לבבות, דומים לאדם ונקראים בני אלהים, שלמים בבריאתם ובמדותם ובאריכות הימים ובחכמות וביכלת, ובימיהם אנו מונים מאדם ועד נח וכן מנח ועד אברהם. ואפשר שהיה מהם מי שלא דבק בו הענין האלהי כתר, אבל אברהם בנו היה תלמיד לאבי עבר, ועוד – שהשיג נח בעצמו. והיה הענין האלהי דבק בהם מאבות האבות אל בני בנים. ואברהם סגלת עבר ותלמידו ועל כן נקרא עברי, ועבר היה סגלת שם היה סגלת נח, מפני שהוא יורש האקלימים השונים אשר אמצעיתם וחמדתם ארוץ כנען אדמת הנבואה, ויצא יפת אל צפון וחס אל דרום. וסגלת אברהם מפל בניו – יצחק, והרחיק כל בניו מהארוץ הזאת המסגלת כדי שתהיה מיחדת ליצחק, וסגלת יצחק – יעקב, ונדחה עשו אחיו מפני שזכה יעקב בארוץ ההיא, ובני יעקב כלם סגלה, כלם ראויים לענין האלהי, והיה להם המקום ההוא המיוחד בענין האלהי, וזה היה תחלת חול הענין האלהי על קהל, אחרי אשר לא היה נמצא כי אם ביחידים. וישמרו האלהים ויפרם ויגדלם במצרים, כאשר יגדל האילן אשר שרשו טוב, עד שהוציא פרי שלם דומה לפרי הראשון אשר נטע ממנו, רצוני לומר: אברהם יצחק ויעקב ויוסף ואחיו, והיה מן הפרי משה ואהרן ומרים, וכמו בצלאל ואהליאב וכמו ראשי המטות ושבעים הזקנים אשר היו ראויים לנבואה מתמדת, וכיהושע וכלב וחור וזולתם רבים. ואז היו ראויים להראות האור עליהם וההשגחה ההיא הרבנית, ואם היו ביניהם ממרים היו נגעים, אך הם בלי ספק סגלה, כאשר הם בתולדתם וטבעם מן הסגלה וילידו מי שהיה סגלה ונזהרים באב הממרה בעבור מה שיתערב בו מן הסגלה אשר תראה בבנו או בבן בנו כפי מה שתזדכך הטפה, כמו שאמרנו בתרח וזולתו ממי שלא נדבק בו הענין האלהי אך בשרש תולדתו שיליד סגלה, מה שלא היה כן בתולדת כל הנולד מחס ויפת. ונראה כזה בענין הטבעי, כי כמה יש מבני האדם שאינו

דומה לאב קלל אך הוא דומה לאבי אביו! ואין ספק כי הטבע ההוא והדמיון ההוא היה צפון באב ואף על פי שלא נראה להרגשה, כאשר היה צפון טבע עבר בבניו עד שנראה באברהם.

צו אמר הכוזרי: זאת באמת היא הגדלה הנמשכת מאדם, ואדם היה הגדול שבבריאות הארץ, ונתחייבה לכם הגדלה על כל הנמצאים בארץ. אבל איזה הגדלה היא מן החטאת היא?

צו אמר החבר: כי האמות כלם בזמן ההוא היו עובדים צורות, ואלו היו הפילוסופים, מביאים מופת על היחוד ועל האלהות לא היו עומדים מבלי צורה שמכונים אליה ואומרים להמונים, כי הצורה היא דבק בה ענין אלהי וכי היא מיחדת בדבר מפלא נכרי. ומהם מי שמיחס זה אל האלהים, כאשר אנו עושים היום במקומות המכבדים אצלנו, עד שאנו מתברכים בהם ובעפרם ואבניהם, ומהם מי שמיחס אותו אל רוחניות כוכב מן הכוכבים או חיל מן החילים או מערכת מזל וזולת זה, ולא היו מסכימים ההמון על תורה אחת, אלא בצורה מרגשה שמכונים אליה. והיו בני ישראל מצפים למה שיעד אותם משה שיריד להם ענין מאת יי שיראו אותו ויקבילוהו כאשר היו מקבילים עמוד הענין ועמוד האש בצאתם ממצרים, אשר היו מביטים אליו ומקבילים ומגדלים אותו ומשתחיים נכחו לאלהים, וכן היו מקבילים עמוד הענין אשר היה יורד על משה בדבר אתו האלהים והיו עומדים בני ישראל ומשתחיים נכחו לאלהים. וכאשר שמעו העם דברי עשרת הדברים ועלה משה על ההר להוריד להם הלוחות כתובים ולעשות להם ארון להיות להם דבר נראה שיכוננו נגדו, שבו הברית לאלהים והברית הרבנית, רצוני לומר: הלוחות, זולת מה שדבק בארון מהענין והכבוד ומה שנראה בעבורו מהמופתים, ונשארו העם מצפים לרדת משה והם על ענינם לא שנו תארים ועדים ובגדיהם, אשר עמדו בהם יום מעמד הר סיני אך נשארו בתכונתם ממתנינם למשה לעתים, ובושש מהם ארבעים יום והוא לא לקח צידה ולא נפרד מהם אלא על מנת שישבו ליומו, אז גברה המחשבה הרעה על קצת ההמון ההוא הגדול והתחילו המון העם להחלק מחלקות ומרבים העצות והמחשבות עד שנצטרכו מהם אנשים לבקש נעבד מרגש יכוננו נגדו כשאר האמות, מבלי שיקחו באלהות מוציאם ממצרים, אבל – שהיה מנח להם להקביל אליו, כשיספרו נפלאות אלהיהם, כאשר עשו הפלשתים בארון שאמרו כי האלהים שם, וכאשר אנו עושים בשמים ובכל דבר שאנו יודעים שתנועתו אמנם היא בחפץ האלהים מבלי מקרה ולא רצון אדם ולא טבע. וחטאתם היתה בציור אשר נאסר עליהם ושיחסו ענין אלהי אל מה שעשו בידם ורצונם מבלי מצות האלהים, ויש להם התנצלות – במה שקדם מהמחלקת ביניהם, ולא הגיעו עובדיו אל שלשת אלפי איש מכלל שש מאות אלף שהיו. אבל התנצלות הגדולים שסיעו בעשותו היה – בעבור שיראה הממרה מהמאמין כדי להרג הממרה העובד אותו, ונחשב להם לעון מפני שהוציאו המרי מן הכח והמצפון אל גבול המעשה. ולא היה העון ההוא יציאה מכלל עבודת מוציאם ממצרים, אך היה מרי לקצת מצותיו, כי הוא יתברך הזהיר מן הצורות, והם עשו צורה, והיה להם להמתין, שלא יקבעו לעצמם דבר שיקבילוהו וימשכו אחריו, ומצד וקרבות. וזה היה מעצת מי שהיה ביניהם מן החושים והאצטגנינים, חשבו שהיו פעלותם הסבריות קרובות מן המעשים האמתיים, והיה ענינם בזה כענין הפסיל, אשר זכרנו, שנקנס בחנות הרופא והמית האנשים, אשר היה מועילים ברפואות ההם קדם לכן. עם שלא היה כונת העם לצאת מעבודת האלהים, אך היו חושבים שהם משתדלים בעבודה, ועל כן באו אל אהרן, ואהרן חפץ לגלות מצפונם, ועל כן סיע בעשותו ונאשם בהוצאתו מרים מן הכח אל המעשה. והדבר ההוא הוא מרחק ומגנה אצלנו, מפני שאין בזמן הזה צורות נעבדות ברב האמות והיה קל בזמן ההוא, מפני שהיו עושים כל האמות צורות לעבד אותם. ואלו היתה חטאתם שעשו בית ברצונם לעבודה, לכן אליו ולהקריב בו הקרבנות ולכבדו, לא היה דבר גדול בעינינו, מפני מה שאנו נוהגים בו היום, מעשות בתים בבחירתנו וגדלנו להם והתברכנו בהם, ואפשר שנאמר שהשכינה חלה בהם והמלאכים חונים סביבותיהם' ולילא הצרך להתחברות קהלנו, היה הדבר הזה נכרי, כאשר היה בימי המלכים, שהיו מוחים באנשים משתדלים, שהיו עושים בתים לעבודה, היו נקראים

במות, והיו חסידי המלכים הורסין אותם, כדי שלא יגדלו זולתי הבית אשר בחר בו האלהים והתכונה אשר צנה בה. ולא היה הדבר נכרי בצורות, אשר צנה הוא בהם מהכרובים. ועם כל זה נענשו האנשים אשר עבדו העגל ביום ההוא והרגום, והיה מספר כלם שלשת אלפי איש מכלל שש מאות אלף, ולא פסק המן לרדת למזונם, והענו לסוכף עליהם ועמוד האש להנחתם, והנבואה מתמדת ונוספת ביניהם, ולא נעדר מהם דבר מכל אשר נתן להם זולת שתי הלוחות, אשר שברם משה, והתפלל להשיבם והושבו להם וכפר להם העון ההוא.

צח אמר הכוזרי: כבר עזרת עצתי במה שעלה בדעתי ובמה שראיתיו בחלומי, כי אין האדם מגיע אל הענין האלהי אלא בדבר אלהי, רצוני לומר: במעשים שיצגים האלהים. ואם לא – הנה רב בני אדם משתדלים, אפילו החוזה והקוסם ועובד האש ועובד השמש והמשינים וזולתם.

צט אמר החבר: כן-הוא, וכן כל תורותינו כלם פתובות בתורה מדבור האלהים עם משה, וממה שכתב משה ונתן להמון הגדול ההוא בקבוצם במדבר, לא נצטרכו בה לקבלה ולא להוראת פרשה ופרשה ומצוה מצוה, ותכונת הקרבנות ואיך מקריבים אותם ובאיזה מקום ולאיזה צד ואיך נשחטים ואיך עושים בדם ונתחיהם ממלאכות חלוקות, כלם בבאור מאת האלהים שלא יחסר מהם דבר קטן ויפסד הכל, כמו ההיות הטבעיות, אשר הם מתחברות מיחסים דקים לא תשיגם המחשבה לדקותם, אשר אם יארע מכשול מעט ביחסים ההם היתה נפסדת ההנהגה ההיא ולא היה בצמח ההוא או החי ההוא או האבר ההוא דרך משל אלא מפסד או נעדר. וכן נזכר איך תנתח הבהמה הנקרבת, ומה יעשה באבר אבר, ומה שיש לאכילה ומה שיש לשרפה ומי יאכל ומי ישרוף ומי יקריב מפתות, מצוה בהם לא יעברום, ואיך תהיה תכונת המקריבים, שלא יהיה בהם פגם – עד תכשיטיהם ומלבושיהם, וכל שכן מלבוש כהן גדול אשר נתן לו רשות לבא אל מקום הענין האלהי, מקום השכינה והארון והתורה, ומה שנתלה בזה מן הקדשה והטהרה ומדרגות הטהרות והקדשות והתפללות, דבר שיאריך ספורו אך סומכים בו על קריאת התורה ומה שהעתיקו רבותינו, והכל מדברי אלהים עם משה. וכן תכונת המשכן פלה הראתה למשה בהר סיני: המשכן, והאהל, והשלחן, והמנורה, והארון, וחרצר המשכן, ועמודיו, ומכסיו, וכל מלאכותיו הראוי לו רוחניות וציר אותם גשמיות פאשר התוו לו, וכן הבית הגדול, אשר בנה שלמה, הראה לדוד צורתו רוחניות, והבית העולמי הקדוש אשר יעדנו בו, הראה לנביא יחזקאל צורתו ותכונתו. ואין בעבודת האל סברא ולא הקשה ולא התחממות, ואלו היה כן, – היו הפילוסופים מגיעים ברב חכמתם ושכלם לכפל מה שהגיעו בני ישראל.

ק אמר הכוזרי: בכמו זה תנוח הנפש לקבל התורה מבלי ספק ולא פקפוק, שיבא נביא לעבדים משעבדים לחוצים וייעד אותם שיצאו מעבודתם בעת ההיא מבלי אחר על התכונה ההיא, ושיכניסם אל ארץ כנען והיא ביד שבע אמות כל אחת חזקה מהם, והודיע לכל שבט חלקו מהארץ קדם שיגיעו אליה, והתקיים הכל בזמן מעט במופתים נוראים, זה מאמת גדלת השולח וכבוד השלוח וגדל מעלת אשר אליהם לבדם שלח. ואלו היה אומר כי אני שלוח לישר כל העולם ולא היה דברו מגיע עד חציו היה פגם בשליחותו, מפני שלא נשלמה כונת הבורא בשליחותו, והיה מונע השלמתה היות ספר תורתו עברי, והיה מעמס על אמות שפא והדו וכוזר להבינו ולעשות מה שכתוב בו, אלא אחרי מאות שנים, או שיקרה להם להשתנות אליהם בעבור נצחון או שכוונה לא בראית הנביא בעצמו, או נביא אחר שמעיד ומזהיר על תורתו.

קא אמר החבר: לא קרא משה לתורתו זולתי עמו ואנשי לשונו, ויעד אותם הבורא להזהיר על תורתו כל הימים על ידי הנביאים, ועשה כן כל ימי הרצון והזמן שהיתה השכינה ביניהם.

קב אמר הכוזרי: והלא היה יותר טוב שיישר הכל והיה זה יותר נכון וראוי בחכמה.

קג אמר החבר: והלא היה יותר טוב שיהיו החיים כלם

מִדְבָרִים. אִם כֵּן כָּבֵד שִׁכְחָתָהּ מֵהַשְׁקָדִים בְּהַמְשָׁךְ זֶרַע אָדָם, וְהֵיכָל חַל הַעֲנָן הָאֱלֹהִים בְּאִישׁ, שֶׁהִיא לֵב הָאֲחִים וְסִגְלַת הָאֵב, מִקְבֵּל לְאוֹר הַהוּא, וְזוֹלָתוֹ כְּקִלְפָה אֵינְנוּ מִקְבֵּל אוֹתוֹ, עַד שֶׁבָּאוּ בְּנֵי יַעֲקֹב כָּלֵם סִגְלָה וְלֵב' נִבְדָּלִים מִבְּנֵי אָדָם בְּעֵינַיִם מִיַּחְדִּים אֱלֹהִים, שְׁמִים אוֹתָם כָּאֵלֹהִים מִן אַחֵר מְלֻאכּוֹתֵי, מִבְּקָשִׁים כָּלֵם מַעֲלַת הַנְּבוּאָה וְרָבִם מְגִיעִים אֵלֶיהָ, וּמִי שֶׁלֹּא יִגִּיעַ אֵלֶיהָ, קָרוֹב לָהּ בְּמַעֲשֵׂים הַנְּרָצִים וְהַקְדָּשָׁה וְהַטְהָרָה וּפְגִיעַת הַנְּבִיאִים. וְדַע, כִּי כָל אֲשֶׁר יִפְגַע נְבִיא בַעַת פְּגַעוֹ אוֹתוֹ וְשָׁמְעוּ דְבָרָיו הָאֱלֹהִים, מִתְחַדְּשֵׁת לוֹ רוּחַנִיּוֹת וְנִפְרָד מִסוּגוֹ בְּזָכוֹת הַנֶּפֶשׁ וְהַשְׁתוֹקֵקָה אֶל הַמְּדַרְגּוֹת הַהֵם וְהַדְּבָקוֹ בְּעֵנֹה וּבִטְהָרָה. זֹאת תְּהִיָּה אֲצֵלֶם הַרְאָה הַנְּרָאִית וְהָאוֹת הַבְּהִיר בְּגִמּוּל הָעוֹלָם הַבָּא, כִּי הַמְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ אֵינְנוּ, אֲלֵא שֶׁתְּשׁוּב נֶפֶשׁ הָאָדָם אֱלֹהִית, תִּפְרָד מִחוּשָׁיו וְתִרְאֶה הָעוֹלָם הַהוּא הָעֵלְיוֹן וְתִהְיֶה בְּרָאִית הָאוֹר הַמְּלֻאכּוֹתֵי וְשָׁמִיעַת הַדְּבוּר הָאֱלֹהִי, כִּי הַנֶּפֶשׁ הַהִיא תְּהִיָּה בְּטוּחָה מִן הַמְּנוֹת כְּשֶׁיִּכְלוּ כְּלִיָּה הַגּוֹפִיִים. וְכֹאֲשֶׁר תִּמְצָא תוֹרָה שְׁמִיעִים בִּידְעֵתָהּ וּמַעֲשֵׂיהָ אֶל הַמְּדַרְגָּה הַזֹּאת בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר צִוְּתָהּ וְעַם הָעֵינַיִם אֲשֶׁר צִוְּתָהּ בָּהֶם, הִיא מְבַלֵּי סִפְק הַתוֹרָה שֶׁמְבַטֵּחַ בָּהּ לְהַשְׁאִיר הַנֶּפֶשׁוֹת אַחֵר כְּלוֹת הַגּוֹפּוֹת.

קד אָמַר הַכּוֹזָרִי: אֲנִי רוֹאֶה שְׁיַעֲוִדִי זוֹלָתְכֶם שְׁמַנִּים וְדָשָׁנִים מִיַּעוֹדֵיכֶם.

קה אָמַר הַחֲבֵר: אֲבָל הֵם כָּלֵם אַחֲרֵי הַמְּנוֹת וְאֵין בְּחַיִּים בָּהֶם דְּבָר שְׁיִוְרָה עֲלֵיהֶם.

קו אָמַר הַכּוֹזָרִי: וְלֹא רָאִיתִי אֶחָד מִן הַמַּאֲמִינִים בְּיַעוֹדִים הַהֵם שֶׁהוּא מִתְאַוֶּה לְמַהִירוֹתָם, אֲבָל אִם הִיא בִּיכְלָתוֹ לְאַחֲרֵם אֶלְף שָׁנִים וַיִּשְׁאַר בְּמַסְרֵת הַחַיִּים וּבְעַל הָעוֹלָם וְעֵצְבוֹנוֹ, הִיא בּוֹחֵר בָּזֶה.

קז אָמַר הַחֲבֵר: וּמָה תֹאמַר בְּמִי שֶׁהוּא רוֹאֶה אֵלֶּה הַמַּעֲמָדִים הַגְּדוֹלִים הַמְּלֻאכּוֹתִים.

קח אָמַר הַכּוֹזָרִי: מְבַלֵּי סִפְק שֶׁהוּא מִתְאַוֶּה שֶׁתִּתְמַיֵּד נֶפֶשׁוֹ עַל הַפְּרִיָּדָה מִחוּשָׁיו וְתִשְׁאַר נְהִיגִית בְּאוֹר הַהוּא, יֵהוּא מִי שֶׁמִּתְאַוֶּה הַמְּנוֹת.

קט אָמַר הַחֲבֵר: אֲבָל יַעוֹדֵינוּ הַדְּבָקָנוּ בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִים בְּנְבוּאָה, וּמָה שֶׁהוּא קָרוֹב לָהּ, וְהַתְחַבֵּר הָעֵנָן הָאֱלֹהִי בְּנוֹ בְּגִדְלָה וּבְכַבּוֹד וּבְמוֹפְתִים. וְעַל כֵּן אֵינְנוּ אוֹמְרֵם בְּתוֹרָה, כִּי אִם תַּעֲשׂוּ הַמְּצוּהָ הַזֹּאת, אֲבִיאֲכֶם אַחֲרֵי הַמְּנוֹת אֶל גְּנוֹת וְהַנְּאוֹת, אֲבָל הוּא אוֹמֵר: וְאַתֶּם תְּהִיוּ לִי לְעַם וְאֲנִי אֶהְיֶה לְכֶם לְאֱלֹהִים מְנַהֵג אֶתְכֶם, וְיִהְיֶה מִכֶּם מִי שְׁיַעֲמַד לְפָנַי וּמִי שְׁיַעֲלֶה לְשָׁמַיִם כְּאֲשֶׁר הָיוּ הוֹלְכִים בֵּין הַמְּלֻאכּוֹתִים, וְיִהְיֶה נִס כֵּן מִלְּאֲכִי הוֹלְכִים בְּיַיְכֶם בְּאַרְץ וְתִרְאוּ אוֹתָם יַחֲדִים וְרַבִּים, שׁוֹמְרִים אֶתְכֶם וְנִלְחָמִים לְכֶם, וְתִתְמַיְדוּ בְּאַרְץ אֲשֶׁר הִיא עוֹזְרֵת עַל הַמַּעֲלָה הַזֹּאת, וְהִיא אֲדַמַּת הַקְּדָשׁ, וְיִהְיֶה שְׂבָעָה וְרַעְבוֹנָה וְטוֹבָתָה וְרַעְתָּה – בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִים כְּפִי מַעֲשֵׂיכֶם, וְיִהְיֶה נוֹהַג כָּל הָעוֹלָם עַל הַמְּנַהֵג הַטְּבָעִי – זוֹלָתְכֶם, כִּי תִרְאוּ, עַם שְׁכִינָתִי שֶׁתְּהִיָּה בְּתוֹכְכֶם, מִטּוֹב אֲדַמְתְּכֶם וְסִדֵּר גְּשָׁמֵיכֶם שֶׁלֹּא יַעֲבְרוּ עֲתִיָּהֶם הַצָּרִיף לָהֶם, וְשֶׁתְּגַבְּרוּ עַל אוֹיְבֵיכֶם בְּמַתִּי מִסִּפֵּר – הַמְּנַהֵג, מָה שֶׁתְּכִירוּ בּוֹ, כִּי אֵין עֵינַיִם נוֹהַג עַל הַמְּנַהֵג הַטְּבָעִי, אֲבָל הַרְצוֹנִי, כְּאֲשֶׁר תִּרְאוּ אִם תִּמְרוּ מִהַבְּצָרֵת וְהַנֶּגֶף וְהַחִיָּה הַרְעָה – וְהָעוֹלָם כְּלוֹ בְּשִׁלּוֹה, וְאֵז תִּדְעוּ כִּי עֵינַיִם מְנַהֵג אוֹתוֹ דְּבָר שֶׁהוּא גְּדוֹל מִן הָעֵנָן הַטְּבָעִי. וְהִיא כָּל זֶה וְהַתוֹרָה הַזֹּאת וְכָל יַעוֹדֵיהָ מְבַטְחִים, לֹא יִפֵּל מֵהֶם דְּבָר; וְיַעוֹדֵיהָ כָּלֵם כּוֹלָל אוֹתָם שֶׁרֶשׁ אֶחָד וְהוּא יְחוּל קִרְבַּת אֱלֹהִים וּמְלֻאכּוֹתָיו. וּמִי שְׁיַגִּיעַ אֶל הַמַּעֲלָה הַזֹּאת לֹא יִירָא מִן הַמְּנוֹת, וְתוֹרָתוֹ כְּבָר הַרְאִית לָנוּ זֶה עֵין בְּעֵין. וְהַמְּשָׁל בָּזֶה, חֲבָרִים שֶׁהִיוּ עוֹמְדִים בְּמִדְבָר, וְהִלְךְ אֶחָד מֵהֶם אֶל הַדָּוּ וּפְגַע מִמְּלֶךְ הַדָּוּ כְּבוֹד וּגְדָלָה מִפְּנֵי שְׂיַדַע, שֶׁהוּא מִן הַחֲבָרִים הַהֵם, וְהִיא יוֹדַע אֲבוֹתֵיהֶם מִקְדָּם וְהִיוּ מְאוֹהָבִיו, וְנָתַן לוֹ מִתְּנוּת יְקָרוֹת שֶׁנִּשְׂא אוֹתָם אֶל חֲבָרָיו, וְהַלְבִּישׁוּ בְּגָדֵי חַמּוּדוֹת וְשִׁלַּח עִמּוֹ מַעֲבָדָיו אֲנָשִׁים, – וְלֹא עָלָה עַל לֵב אִישׁ שְׁיַצְאוּ מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ וְלֹא שְׁיִלְכוּ אֶל הַמְּדַבֵּר הַהוּא, – וְצָנְהוּ בְּמַצּוֹת וְכָרַת עִמּוֹ בְּרִית לְקַבֵּל עֲבוֹדָתוֹ. וְכֹא אֶל חֲבָרָיו עִם הַשְּׁלוּחִים הַהֵם הַהֲדִיִּים וְשָׁמְחוּ בָּהֶם הַחֲבָרִים הַהֵם וְהַשְּׁתַּדְּלוּ בְּכַבּוֹדָם וּבְנוֹ לָהֶם אַרְמוֹן שֶׁהוּשִׁיבוּם בּוֹ, וְשָׁבוּ הַחֲבָרִים הַהֵם שוֹלְחִים שְׁלוּחִים לְהַגִּיעַ אֶל אֶרֶץ הַדָּוּ וְלִרְאוֹת פְּנֵי הַמֶּלֶךְ מְבַלֵּי טָרַח בְּעֵזֶר אֵלֶּה הַשְּׁלוּחִים שֶׁהִיוּ מוֹרִים אוֹתָם הַדְּרָךְ הַקְּרוֹבָה וְהִישְׁרָה. וַיִּדְעוּ כָּלֵם, כִּי מִי שֶׁרוֹצֵה לְלָקֵת אֶל אֶרֶץ הַדָּוּ הוּא קָל עָלָיו מְאֹד כְּשֶׁיִּדְבֵּק בְּעֲבוֹדַת הַמֶּלֶךְ וַיִּכְבַּד שְׁלוּחָיו הַמְּגִיעִים אוֹתוֹ אֵלָיו, וְלֹא הַצָּרְכוֹ לְשִׁאֵל לָמָּה יַעֲבֹד

העבודה הזאת, כי העלה נראית לעין – כדי להתחבר במלך, ונחברתו היא הטובה. והחברים הם בני ישראל, וההולך הראשון הוא משה, וההולכים האחרים הם שאר הנביאים, והשלושים ההדורים הם השכינה והמלאכים, והבגדים החמודות הם האור המשכל אשר חל בנפשו מהנבואה והאור המרגש אשר חל על פניו, והמתנות היקרות השלוחות הם שני הלוחות עם עשרת הדברים. ובעלי הנמוסים האחרים לא ראו מכל זה מאומה, אך אמרו להם: קבלו עבודת מלך הדו, פאשר קבלו עליהם החברים ההם, ואחרי המות תגיעו אל המלך, ואם לא, – ירחיק אתכם ויענש אתכם אחרי מותכם. ומהם מי שאמר: לא בא אלינו אדם שיגיד לנו שיהיה אחרי מותו בגן עדן או בגיהנם. ורבים הגבירו סדור ענינם וחבור עצתם וקבלו העבודה ויחלו נפשותם במצפון יחול חלוש, אך בנראה יחול חזק ונאמן, ומתגדלים ומתפארים על עמי הארץ שבהם באמונה. ואיך יתפארו אלה בטענת מה שיגיעו אליו אחרי מותם על מי שיגיע זה אליו בחייו, והלא טבע הנביאים והחסידיים קרוב אל הקימים בעולם הבא יותר מטבע מי שלא קרב אל המדרגה הזאת.

קי אמר הכוונתי: כמה הוא רחוק מן הדעת שיהיה האדם פלה בטבעו אבד גופו ונפשו כבהמות זולתי הפילוסופים, על דעתם. ועוד לאמרו אנשי התורות שהוא ישוב – חי לעד בנעימות, בעבור מלה שהוא אומר בפיו, ואפשר שלא יבין ענינה. כמה גדולה מעלת המלה שתעתיק ממדרגת הבהמות אל מעלת המלאכים, ומי שאינו אומר המלה ההיא ישוב בהמה אפלו אם יהיה פילוסוף חכם עושה טוב כל ימיו כוסף אל המעלות ההם.

קיא אמר החבר: אין אנחנו שוללים משום אדם גמול מעשיו הטובים מאיזו אמה שיהיה, אבל אנחנו רואים הטובה הגמורה לעם הקרובים בחייהם, ואנו עורכים מעלותם אצל האלהים אחרי מותם בערך ההוא.

קיב אמר הכוונתי: והתמד הדמיון הזה בהפך, וערך מעלתם בעולם הבא כמעלתם בעולם הזה היום.

קיג אמר החבר: אני רואה שאתה מגנה אותנו בדלות ומסכנות, – ובהם היו מתפארים גדולי האמות האלה! כי אין מתפארים אלא במי שאמר: "מי שהכה על לחיך הימני הכו לו השמאלי, ומי שלוקח טליף תן לו חלוקה", והגיע הוא וחבריו וההולכים אחריו מאות מן השנים מן הבזו והיסורים וההרג, אל ענינים נפלאים וידועים, והם הם הפארו. וכך בעלי תורת ישמעאל וחבריו, עד שגברו. ובאנשים ההם היו מתפארים ומתגדלים, לא במלאכים האלה אשר גבה שיאם ורחבה מלכותם ונפלאו מרפובותם; אם כן ערכנו אל האלהים יותר קרוב ממה שאם הייתה לנו גדלה בעולם הזה.

קיד אמר הכוונתי: כן-הוא אלו הייתה כניעתכם ברצון. אבל היא בהכרח, וכאשר תמצא ידכם תהרגו.

קטו אמר החבר: מצאת מקום חרפתי מלך כוזר. כן-הוא, אלו היה רבנו מקבל הדלות כניעה לאלהים ובעבור תורתו, לא היה מניחנו הענין האלהי כל הזמן הארוך הזה. אבל המעט ממנו על הדעת הזאת, ויש שכן לרב – מפני שהוא נושא על הגלות בין הכרח ורצון, כי אלו היה רוצה היה חבר לנוגש אותו – במלה שיאמר בלי טרח, וכמו זה איננו אבד אצל השופט הצדיק, ואלו היינו סובלים הגלות הזה והדלות לשם האלהים כראוי, היינו לפאר הדור שאנו מצפים עם המשיח והיינו מקרבים עת הישועה העתידה שאנו מיחלים אותה. ואנחנו – אין אנחנו משוים עם נפשותינו כל הנכנס בתורתנו במלה בלבד, אבל במעשים שיש בהם טרח על הנפש, מטרה ולמוד ומילה ומעשים תוריים רבים ושינהג במנהגינו, ומתנאי המילה וסבותיה שיזכר תמיד כי היא אות אלהית, שמה האלהים באבר התאווה הגוברת, לגבר עליה ולא ישתמש בה אלא כראוי, בהנחת הזרע במקום הראוי ובעת שראוי וכאשר ראוי, – אולי יהיה זרע מצליח, יציל לקבול הענין האלהי. ומי שדבק בדרך הזה יהיה לו ולזרעו חלק גדול מן הקרבה אל האל יתברך. ועם כל זה לא ישתנה הגר הנכנס בתורתנו עם האזרח, כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה, וזולתם, –

תכלית ענינם שיקבלו מהם ושיהיו חכמים וחסידים אך לא נביאים. והיעודים ההם אשר ערבו לך, כבר קדמו חכמינו לספר גן עדן וגיהנם, ומדדו אותם לארץ ולרחב, וספרו הנעימות והיסורין ביותר ממה שספרו שאר האמות הקרובות. ודברתי עמך עד עתה על מה שצא במקרא בדברי הנביאים, כי לא נזכר בהם, יעודי העולם הבא הרבה בבאור, כאשר נזכר הרבה בדברי החכמים. אמת הוא, כי בדברי הנבואה – שישוב העפר שבונין האדם אל הארץ ותשוב הרוח אל האלהים אשר נתנה, ובדברי הנבואה, – תחית המתים לעתיד ושליחת נביא שמו אליהו, כבר שלח בזמן העובר ולקחו האלהים כאשר לקח זולתו. ואמרו, שהוא לא טעם טעם מיתה. ויש בתורה תפלת מי שהתנבא ברוח האלהים, שהתפלל על עצמו שימות מות ישרים ותהיה אחריתו כאחרית בני ישראל. וכבר שאל אחד מהמלכים נביא מת והתנבא לו בכל מה שיבא עליו כאשר היה מתנבא לו בחייו. ואם היה מעשה המלך ההוא אסור בתורתנו, רצוני לומר: הדרישה אל המתים, הוא מורה כי היו העם מאמינים בימי הנביאים, כי הנפשות נשארות אחר כלות הגופות, ועל כן היו שואלים המתים. ופתיחת תפלתנו שיודעים אותה הנשים כל שכן החכמים: "אלהי, נשמה שנתת בי טהורה. אתה בראתה ואתה יצרתה. אתה נפחתה בי ואתה משמרה בקרבי ואתה עתיד לטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבא. כל-זמן שהנשמה בקרבי – מודה אני לפניך, יי אלהי, שאתה הוא רבון כל המעשים. ברוך המחזיר נשמות לפגרים מתים". וגן עדן עצמו, אשר הרבו בני אדם לזכרו, לא לקחו אותו כי אם מן התורה, והיא המדרגה אשר הוכנה לאדם, ולולא שחטא היה עומד בה לנצח, וכן גיהנם הוא מקום דוע קרוב לירושלים, גיא שאין האש נכבית ממנו, היו שורפים בו עצמות הטמאה והנבלות ושאר הטמאות, והמלה עברית מרובת.

קטו אמר הכוזרי: אם כן אין חדוש אחרי תורתכם אלא חלקיות מדברי גן עדן וגיהנם ותכונתם והקפלת דברים והרבותם.

קיז אמר החבר: גם זה איננו חדש, כי החכמים הרבו בזה מאד עד שלא תשמע ממנו מאומה שלא תמצאנו לחכמים כאשר תבקשנו.